

Pécsi Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar
Interdiszciplináris Doktori Iskola
„Európa és a magyarság a 18-20. században“ Doktori Program

Doktori értekezés tézisei

Gazdag László

Herczeg Ferenc, a politikai publicista

Témavezető: Dr. habil. Vonyó József c. egyetemi tanár

Pécs, 2013

I. TÉMAVÁLASZTÁS ÉS CÉLKITŰZÉS

Herczeg Ferenc a magyar irodalom és sajtó- illetve politikatörténet egyik elfeledett alakja. A II. világháború után kegyvesztett lett, nevére kimondták a szilenciumot, s miután irodalmi munkássága az alap-, illetve a középfokú irodalmi tananyagban sem képezte részét nevére, irodalmi, legfőképp politikai-publicisztikai tevékenysége teljesen kikopott a köztudatból. Majd csak a nyolcvanas években bukkan fel a feledés homályából, történelmi regényeinek, illetve emlékezéseinek újbóli megjelenése alkalmából. Így mind a mai napig meglehetősen ismeretlen a széles közvélemény előtt, nevét jószerével csak a két világháború közti Magyarország és a revíziós mozgalom történetével foglalkozó történészek, illetve irodalmárok ismerik. Politikai tevékenységéről csak részfeldolgozások születtek, publicisztikájának önálló bemutatására pedig mindeztidáig nem került sor, annak ellenére, hogy mind a késő dualizmus, mind a két világháború Magyarországnak egyik befolyásos közéleti személyisége volt.

Herczeg életművének, történelmi tárgyú irodalmi alkotásainak, szerteágazó publicisztikai tevékenységének elemzése hozzájárulhat a magyar történelem egy kiemelkedően fontos korszakának mélyebb megértéséhez és árnyaltabb megítéléséhez. Az író már a „boldog békeidőkben”, a dualista Magyarország utolsó évtizedeiben szédületes karriert futott be, a két világháború közötti hivatalos kultúrpolitika pedig „írófejedelmként” tekintett rá. A verseci születésű, délvidéki sváb polgári származású Herczeg sokat foglalkoztatott publicista, ismert, majd elismert író, rangos irodalmi társaságok tagja és parlamenti képviselő lesz. A magyar történelmet megjelenítő színdarabjainak és regényeinek történelemszemlélete, a századelő viharos politikai küzdelmei között kikristályosodó politikai hitvallása Tisza István feltétlen hívévé tették, így az első világháború már a Tisza-gárda meghatározó alakjai között találta. Herczeg, aktív politikai szerepet vállalva, a Tisza István által alapított *Magyar Figyelő* szerkesztőjeként harcosan képviselte az akkor kormányzó politikai elit „nemzeti liberális – nemesi liberális” konszenzuson alapuló politikáját. A nagy nemzeti összeomlás, az 1918/1919-es forradalmak és az 1920. évi trianoni békediktátum után az író politikai publicisztikájának homlokterébe a revízió került. A Magyar Revíziós Liga elnökeként, akadémiai és felsőházi tagként és a korszak még mindig egyik legolvasottabb, ünnepezt szerzőjeként, sikeres színpadi íróként és az egyik legnagyobb példányszámban nyomtatott hetilap, az 1944-ben 50. évfolyamát indító *Új Idők* örökös szerkesztőjeként a két világháború közti Magyarország egyik jelentős véleményformálója volt. Ekkor vált igazán a

megmerevedett „úri középosztályként” jellemzett társadalmi réteg mintaadó, ízlést teremtő írójává.

Herczeg Ferenc a magyar történelem kiemelten fontos fél évszázadának volt szemtanúja jelentős íróként, és egyben a korszak közvéleményének, közgondolkodásának meghatározó formálójá. Ezért tartjuk érdemesnek politikai pályaképeinek megrajzolását, illetve politikai tárgyú írásainak bemutatását.

Herczeg életútja számos érdekes kérdést vet fel, melyek a dualizmus korának és a két világháború közötti Magyarország vitatott problémáival is szorosan összefüggnek, illetve egybeesnek. Az első ilyen kérdéskör mindjárt adódik az író nemzetiségi származásából. Mi indította el a fiatal sváb fiút az asszimiláció útján? Ez mennyire tudatos – saját, vagy szülői – döntés volt, illetve mennyiben határozták meg asszimilációját szülőföldjének, a Bánságnak sajtósági etnikai, társadalmi viszonyai? Milyen a családi háttér, s a törekvő ifjú képzésének fontosabb állomásai miként biztosítják számára az íróvá, politikussá, sikeres közéleti emberré válás lehetőségét? Mekkora szerepe van írói, közéleti megnyilvánulásaiban, szerepvállalásaiban német származásának?

A második vizsgálandó kérdéskör Herczeg példátlan irodalmi sikere. Milyen közegben lesz ünnepezt íróvá? Miként teszi ezt lehetővé az írói tehetség, a századvég pezsgő sajtóéletének, a prosperáló gazdaságnak, a liberális nacionalizmus korszellemének kedvező találkozása?

Dolgozatunk témaválasztásából adódóan a leghangsúlyosabb kérdés, hogy a sikeresen induló író miért vállalt egyáltalán politikai szerepet? Hogyan ítélte meg ezt maga Herczeg, a kortársak, s hogy értékelte, értékeli a későbbi szakirodalom? Mi határozza meg Herczeg politikai alapvetését, s publicisztikájában ez miként nyilvánul meg, illetve milyen témák jelennek meg írásaiban? Változik-e politikai véleménye, vagy megközelítési szempontjai majd félszázados újságírói, szerkesztői tevékenysége folytán? A viharos félszázad történései miként jelennek meg írásaiban, s hogy hatnak az íróra a parlamenti viharok, az első világháború kataklizmája, a forradalmak, Trianon, majd a második világháború eseményei? Mennyiben cezúra életében, munkásságában, politikai világlátásában Trianon, illetve mennyiben kontinuus az? Fontos kérdés, hogy mindezek a problémák, illetve ezek kapcsán az író politikai és történelemszemlélete hogyan tükröződik munkásságának különböző területein. Politikai elképzelései mennyire voltak egyedi és adekvát válaszok korának kihívásaira.

II. A TÉMA FORRÁSAI ÉS A FELDOLGOZÁS MÓDSZERTANI KÉRDÉSEI

Dolgozatunk tárgyát alapvetően Herczeg politikai publicisztikájának elemzésére, illetve bemutatására szűkítettük, csupán néhány, témánk szempontjából fontos más műfajú írását elemezzük. Ezek a szempontok határozzák meg a téma tárgyalásához szükséges forrásbázist.

Levéltári források terén elsősorban az *Országos Széchenyi Könyvtár Kézirattára* volt segítségünkre, mivel gazdag anyagot őriz az egyes, Herczeg életében szerepet játszó revíziós szervezetekről, mint a Szent Gellért Társaság, a Délvidéki Otthon, a Délmagyarországi Közművelődési Egylet iratai, illetve Herczeg Ferenc hagyatékából, a Revíziós Liga irataiból. A Kézirattár ad helyet Herczeg Ferenc családi iratainak, fogalmazványainak, politikai írásainak, életére vonatkozó iratainak, illetve levelezésének is. Levelezéséből, naplófeljegyzéseiből további értékes forrásokat őriz a *Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattára*. A revíziós mozgalommal és a Magyar Revíziós Ligával kapcsolatos forrásokat a *Magyar Nemzeti Levéltár Magyar Országos Levéltára*, illetve az általam elérhető megyei levéltárak, a *Magyar Nemzeti Levéltár Baranya, Veszprém*, illetve *Zala Megyei Levéltárának* vonatkozó iratai szolgáltatták.

Dolgozatunk témája szempontjából azonban a fő forrásbázist a Herczeg által és róla írt politikai publicisztika képviseli. Hangsúlyozzuk a politikai jelzöt, mivel Herczeg rendkívül szerteágazó újságírói tevékenysége folytán szinte mindenről írt: az útirajzoktól elkezdve, az irodalom, a színháztudomány kérdésein keresztül egészen a kisállatvédelemig. A Herczeggel foglalkozó kortárs és későbbi szakirodalom irodalomkritikai munkáit is csak annyiban vesszük figyelembe, amennyiben azok politikai motivációkat és ítéletet hordoznak. Herczeg szűk értelemben vett politikai írásai is meglehetősen terjedelmes anyagot képeznek. A *Magyar Figyelő*, az *Új Idők*, a *Budapesti Hírlap*, a *Pesti Hírlap* hasábjain megjelent cikkei jelentik disszertációnk alapvető forrásbázisát. Az író politikai publicisztikájából már életében több válogatás is megjelent a *Tanulmányok I.*, a *Tanulmányok II.*, a *Gondok és gondolatok*, illetve kizárólag a revízió témájának szentelt *Napkelte előtt*, mely művek fontos forrásai voltak a kutatásunknak.

Herczeg művei között forrásbázisunkban kiemelt hely illeti meg a három kötetben megjelent visszaemlékezéseit. A már életében kiadott, gyermek- és ifjúkorát, sikeres íróvá válásának történetét feldolgozó *Várhegyet*, a befutott íróra, a Tisza mellett töltött évekre, az eseményeket az első világháború kirobbanásáig nyomon követő *Gótikus házat*. Továbbá a

kilencvenes évek elején megjelent, az első világháború, a revízió, és a második világháború eseményeit is tárgyaló harmadik kötetet, a *Hűvösvölgyet*.

Herczeg szépirodalmi műveinek történelemszemléletére a disszertáció témájából fakadóan csak kiegészítő jelleggel, utalásszerűen hivatkozunk. Politikai publicisztikájának kontextusában, illetve akkor mutatunk be egy-egy művet, amikor annak meghatározó politikai narrációja, publicisztikájával, közéleti tevékenységével egyenrangú aktuálpolitikai megnyilvánulás volt. Kiváltképp olyan fontos események kapcsán, melyekről véleményt alkotott ugyan, de azt inkább irodalmi, mint publicisztikai formában adta közre. Számos történelmi tárgyú műve közül ezért elsősorban a *Hét sváb*-bal, a *Fekete lovas*-sal, illetve az *Északi fény*-nyel foglalkozunk bővebben. Ez részben megerősítést jelent. Már a kutatás elején szembesültünk azzal a ténnyel, hogy az író történelmi tárgyú szépművészeti alkotásai, sőt önéletrajzi kötetei és politikai publicisztikája között nagyfokú hasonlóság mutatkozik mind érvrendszerüket mind frazeológiájukat tekintve. Herczeg a dolgozat témaválasztása szempontjából releváns szépirodalmi műveit, csakúgy, mint politikai publicisztikáját a korabeli, az íróval szemben kritikus polgári radikális és népi írók munkáit felhasználva, a korra vonatkozó szakirodalom és forrásanyag tükrében vizsgáljuk.

III. A DISSZERTÁCIÓ FELÉPÍTÉSE

A téma jellege megkövetelte a kronologikus és a tematikus szerkesztés egyidejűségét. Herczeg életét és munkásságát alapvetően kronológiai rend szerint tárgyaljuk, bizonyos alapvető kérdéseket azonban önálló tematikus blokkban elemzünk.

Dolgozatunk első fejezetében Herczeg Ferenc recepciótörténetét vázoltuk fel. A három fő alfejezetből álló histográfiai fejezet számos kérdésünket megválaszolta, s megvilágította miképp befolyásolták a különböző ideológiák az író történelmi-irodalomtörténeti, politikai recepcióját, melyek a Herczeg-kép konstans elemei, s mennyiben térnek el egymástól ez egyes politikai rendszerek Herczeg-olvasatai. A fejezet – mivel Herczeget sem a kortárs, sem a későbbi szakirodalom teljesen megalapozottan alapvetően nem politikusnak tartotta – túlnyomórészt az irodalomtörténeti szakirodalomra támaszkodik, de természetesen igyekszik számba venni az egyes korszakokban fellelhető valamennyi Herczeget tárgyaló szakirodalmat.

A két világháború közti korszak Herczeg-képének elválaszthatatlan része az a tény, hogy az író személyében, politikai beágyazottságával, a világháborút megelőző idők jelentős közéleti szereplőjeként, a folyamatosságot reprezentálta, s fontos rendszerlegitimáló szerepet

töltött be. Az ideológiai, politikai szempontokat figyelembe vevő felértékelése nemcsak az irodalomtörténeti munkákon hagyott nyomot, hanem Herczeg művei bekerültek a korszak irodalomoktatásába is.

A szocialista korszak recepciótörténetében Herczeg megítélésének színeváltozása együtt haladt a sztálinista-rákosista diktatúra, majd az azt követő Kádár-rendszer felpuhulásának folyamatával. Műveinek újbóli megjelenésére csak a nyolcvanas évek derekától kerülhetett sor, amikor az enyhültebb politikai légkörben árnyaltabb és reálisabb kép jelent meg az íróról. Ugyanakkor azt is észre kell vennünk, hogy a szocialista éra alapvetően sötét színekkel megkomponált Herczeg-képét az író politikai tevékenységének bemutatása, illetve publicisztikájának elemzése nélkül alakították ki.

A rendszerváltás hozta paradigmaváltás lehetővé tette az addigi tabutémák, mint Trianon, vagy a revízió tárgyalásának kiegyensúlyozott és reálisabb megközelítését. Herczeg irodalmi és történelmi megítélése azonban a mai napig foglya az ellentétes politikai szekértáborok ideológiai töltetű megközelítéseinek, melyek közötti törésvonal nagyjából a századelőn kialakult nemzeti-konzervatív és progresszív-radikális oldal antagonisztikus szembenállására vezethető vissza.

A disszertáció következő fejezete az ifjú Herczeg életútját mutatja be, az író témaválasztásában, politikai eszmélésében is meghatározó erejű szülőföldet, a Bánságot és a családi hátteret. A gyermekkor, a korabeli elitképzés színtereit, a gimnáziumi és az egyetemi tanulmányukat bemutató rész Herczeg pályáját az országgyűlési képviselőségig, sikeres, elismert íróvá válásáig kíséri. S arra a kérdésre keresi a választ, hogy milyen társadalmi, politikai, gazdasági okai voltak, illetve milyen egyéni motívumok állnak sikeres asszimilációjának hátterében. Mi magyarázhatja példátlan irodalmi sikerét, berobbanását a dualista Monarchia Magyarországnak közéletébe?

Majd a dualista korszakban a befutott írot, mint politikai publicistát mutatja be a dolgozat következő, egyik súlyponti fejezete. Ennek belső tagolása kronológiai jellegű, az egyes orgánumok megjelenési időpontja szerinti sorrendben mutatja be Herczeg politikai publicisztikai tevékenységét, különös hangsúlyt fektetve az *Új Idők*ben megjelenő *Horkayné* szerepére. Herczeg ezzel egy kitalált női alak álarca mögé bújva, humoros-szatirikus írásaiban mondott komoly, a dualizmus lényegi kérdéseit is érintő kritikát. A fejezet leghangsúlyosabb része a *Magyar Figyelő*ben megjelent Herczeg tanulmányokat elemzi különös tekintettel az író asszimilációs nézeteire, állásfoglalására a német nemzetiséggel, illetve a kisebbségi kérdéssel kapcsolatban, valamint a *Magyar Figyelő* és a *Huszádik Század* közötti antagonisztikus ellentétre, s Herczeg és Jászi Oszkár sajtópolémiaira. A fejezeten belül külön

blokkban kerül bemutatásra az író háborús publicisztikája, illetve annak kontextusában az ekkor született szépirodalmi alkotásai.

Míg az előző fejezetben a progresszió, a polgári radikálisok és a Tisza István s a *Magyar Figyelő* körül csoportosuló intellektuális elit, – s kiemelten Herczeg – között feszülő politikai konfrontációval kapcsolatban az író véleményének bemutatására, elemzésére, helyeztük a hangsúlyt. Az ezt követő fejezetben a kortárs polgári radikálisok a *Huszádik Század*, a *Nyugat* és a *Világ* hasábjain körvonalazódó, kezdetben a szépíró irodalmi értékeit elismerő, majd egyre inkább elutasító és sötét színekkel megrajzolt, mindazonáltal nagyon is valós problémákat felvető Herczeg-képét mutatjuk be. Melynek lényege, hogy a nemzeti sorkérdésekben megnyilatkozó, politikai szerepet is vállaló Herczeg nem mutat – a progresszió számára elfogadható – érzékenységet a korszak valós, akut társadalmi kérdései iránt.

A négy háborús év szenvedései, a példátlan mértékű országcsönkítés traumája, a forradalmak által felvetett kérdések a dualista Magyarország politikai életét alapvetően meghatározó nemzeti-liberális, konzervatív-liberális eszmerendszer átértékelésére készítette a kortársakat és Herczeget. Témánk szempontjából hangsúlyos jelenség, hogy e folyamattal párhuzamosan Tisza István szerepének, a Tiszák liberalizmusának megkérdőjelezése és elutasítása is megjelent. Ezzel párhuzamos folyamatként a konzervatív „hivatalos” Magyarország, a jobbra tolódó keresztény-nemzeti nemzetkoncepció számára legitimációs forrásként szükség volt a Tisza személye körül kialakult kultuszra. Ennek fő letéteményese Tisza barátja, az egykori harcostárs Herczeg Ferenc volt. Ezt a kulcsfontosságú – az író a két világháború közötti a szellemi-politikai palettán való elhelyezéséhez nélkülözhetetlen – témát bontja ki a disszertáció *Herczeg Ferenc és a két világháború közti Magyarország Tisza-képe* című fejezete. E fejezettel függ szorosan össze a következő rész, mely Herczeg viszonyát vizsgálja az öszirózsás forradalommal és a Tanácsköztársasággal kapcsolatban, s magyarázatot ad arra, hogy Herczeg tényleges szépirodalmi értéke, és olvasottsága mellett miért vált a korszak, a „hivatalos” Magyarország írófejedelmévé, politikai írásaival pedig a rendszert legitimáló, a folytonosságot képviselő tényezővé.

A dolgozat következő egysége az írónak a két világháború között a társadalmi kérdésekkel, a parasztsággal, a népegészségüggyel kapcsolatos tanulmányait elemzi, melyekben Herczeg sokszor elmarasztalja a dualista Magyarország szociálisan érzéketlen politikáját, s finom kritikát is megfogalmaz a Horthy-korszak társadalom- és egészségpolitikájával, s elharapózó bürokratizmusával szemben. Megnyilvánulásai a fennálló

társadalmi rend – általa hivatottnak vélt – vezetőit inti egy olyan szociális politika felülről való megvalósítására, mellyel elkerülhető egy újabb társadalmi robbanás.

A disszertáció revíziós kérdésnek szentelt fejezetében az író két világháború közötti szerteágazó politikai írásainak központi eleme, s az annak alárendelt nemzeti egységgel kapcsolatos álláspontja került középpontba. Mielőtt Herczeg a Magyar Revíziós Liga elnöke lett, a bánási Versec szülötteként már három, az egykori Délvidék érdekeiért küzdő egyesület vezető tisztségét látta el. Elnöki tisztét a Magyar Revíziós Ligában sok kortárs csak dekoratív dísznek tartotta. A lényegi, operatív munkát nem is ő végezte, illetve feladatköre inkább protokolláris jellegű volt, a revíziós mozgalomban betöltött vezető szerepét azonban megkérdőjelezhetetlenné teszi hatalmas publicisztikai munkássága. Politikai írásainak pedig még nagyobb súlyt adott, hogy már nem „csak” a kor egyik legolvasottabb, „legnagyobb élő” írója, hanem a Revíziós Liga elnöke jegyezte őket.

A fejezet két fő részre tagolódik: Elsőként számba vesszük Herczeg és a délvidéki revíziós szervezetek, illetve a Magyar Revíziós Liga kapcsolatát. Majd az azt követő alfejezetben tárgyaljuk a korszakban Herczeg politikai publicisztikájának egyik fő elemét képező revíziós írásokat. A két világháború közötti korszak revíziós írásait elemző tematikus részek is szükségszerűen tematikus egységeket képeznek: külön-külön alfejezetben tárgyaljuk az egyes elcsatolt országrészek – *Felvidék*, *Erdély*, *Délvidék* – vonatkozásában kifejtett munkásságát. Másrészt olyan lényegi kérdések köré csoportosíthatók revíziós írásai, mint a kisebbségi-, a nemzetiségi kérdés, a Duna-völgy rendezése, vagy a propaganda témája.

Külön fejezetet szenteltünk Herczeg második világháborús írásainak. Hasonlóan az első világháborús cikkeihez, a Kelet és a Nyugat markáns szembeállítását, ugyanakkor az antant nyugati szövetségesei vonatkozásában az európai kultúra elárulásának vádját, a tengelyhatalmak erkölcsi fölényének hangoztatása jellemezte az író második világháborús retorikáját is. Írásainak egyik fő rendező elve a keresztény európai kultúra megroppanása, s az ebből fakadó morális romlás, illetve ebből levezetve, a jövőre vonatkozóan Európa gazdasági-politikai vezető szerepe leáldozásának megjósolása.

A háborús publicisztikájának másik fő motívumát a nemzeti egység igenlésének motívumában fogtuk meg, melynek az író politikai krédójában betöltött jelentőségét, olyan témák kifejtésével igyekezett a fejezet értelmezni, hogy e Herczeg által reprezentált nemzeti egység mit jelentett az író számára a történelmi múlt, a háttország, a nők áldozatvállalása, Magyarország háborús szerepvállalása, az idealizált magyar katonatípus, illetve a háborúban is folytatódó/ kiéleződő asszimilációs vita vonatkozásában.

Dolgozatunkat a kutatás eredményeit összegző záró fejezet, illetve a forrásokat és a szakirodalmat feltüntető bibliográfia zárja.

IV. AZ ÉRTEKEZÉS TUDOMÁNYOS EREDMÉNYEI

A disszertáció új tudományos eredményei között első helyen szükséges említünk a dolgozat első fejezetében helyet kapó, Herczeg Ferencsel kapcsolatos korszakokon átívelő, s különböző ideológiai premisszákból kiinduló szakirodalom együttes, összehasonlító és elemző bemutatását. A dolgozat témafelvetése, Herczeg – a szakirodalom által eddig nem elemzett – politikai publicisztikájának bemutatása önmagában új eredményeket hozott. Herczeg írói, politikai, politikai publicisztikai tevékenysége egymásra hatásának, összefüggéseinek bemutatásával hozzájárulhat az írónak a dualizmus kori, illetve a két világháború közötti Magyarország köz- és szellemi életében – s annak formálásában – betöltött szerepének, s tágabb értelemben az egész korszak árnyaltabb megértéséhez.

A Herczeget tárgyaló szakirodalom vizsgálata során azt a következtetést kellett levonnunk, hogy a kortárs – olykor elfogult – munkák és a meghatározó politikusok, mint pl. Bethlen *nem tekintették politikusnak*. Ez magyarázza, hogy a későbbi történeti szakirodalom sem foglalkozott *politikusként* Herczeggel. Saját kutatásaink is ezt a képet erősítik meg: Herczeg elsősorban író és színpadi szerző volt, másodsorban pedig politikai publicista, mely tevékenységét az eddigi szakirodalom alapvetően nem elemezte.

Új tudományos eredmény annak feltárása is, miként befolyásolta Herczeg politikai nézeteinek, szemléletének alakulását német származása és asszimilációja. Az író gyermek és ifjúkorának színtere a Bánság. A régió speciális, az általános magyarországi tendenciáktól eltérő társadalmi-gazdasági fejlődése, a Délvidék etnikai viszonyai, s az egyes nemzetiségek együttélésében a németiségnek a többi etnikumhoz, illetve a magyarsághoz való viszonya *meghatározó* jelentőségű volt Herczeg pályájának alakulásában. A szülőföld hatása, a szabadságharc sajátos délvidéki története nemcsak az író témaválasztásán, és történelemszemléletében, a kelet-nyugat antagonisztikus szembenállásának megfogalmazásában (*Pogányok*) érződik. A magyarsághoz való asszimilációjának folyamatán éppúgy nyomot hagyott, mint asszimilációs és nemzetiségpolitikai elképzeléseiben, illetve politikai identitásában. Az ifjú – akkor még – Herczeg fiú nyelvi asszimilációjának későbbi sikeressége tudatos szülői döntésen alapult, mely később lehetővé tette a kor értelmiségi elitjébe való felemelkedését.

Az író a szülei társadalmi státuszából ráháramló presztízs és vagyoni helyzet birtokában, a korabeli elitet kinevelő középiskolai tanulmányai révén már jogászhallgató korára, sőt gimnáziumi érettségijével ennek a bizonyos „úri középosztálynak” a megbecsült – párbajképes – tagja lett. Az a társadalmi mimikri, azonosulás, amit egyes kortárs kritikusai majd a későbbi szakirodalom a szemére vetnek, nem a politikai-társadalmi érvényesülés érdekében elsajátított, majd meg is élt szerep, hanem az író indulásakor adott, kész helyzet.

A délvidéki németség és magyarság sorsközösségének felismerése, a sváb intelligencia gyors magyarosodásának, társadalmi emelkedéséért megélt – a többi nemzetiség számára is üdvösnek tartott – folyamata, és az író saját, sikeres asszimilációjának jelentős része volt abban, hogy kiállt az *egy politikai nemzet* koncepciója mellett. Sőt, úgy véljük, Herczeg revíziós publicisztikájának alapvetése, az integrális revízió – tehát nemzetiségi területek – követelése mögött is ott húzódik a prosperáló multikulturális kultúrtáj, s szülőföldjének elvesztésén túl, a fenti alapvetés: a svábságnak az író személyében is megélt eredményes integrációja

Sikeres íróvá válását, bombaként való berobbanását a magyar irodalmi közéletbe tehetsége, új hangja mellett megkönnyítette a liberális nacionalizmus légköre, a nyelvi asszimiláció tételét propagáló sajtóorgánumok biztosította országos elismertség. Nem elhanyagolható az a tény sem, hogy a sajtóélet robbanásszerű fejlődésének idején, egy olyan korszakban lett közkedvelt és keresett publicistává Herczeg, amikor a tárca, mint műfaj megindult hódító útjára, mesteri művelői számára az addigi újságírói hivatásból élők előtt ismeretlen mértékű hírnevet és javadalmazást biztosítva.

Herczeg irodalmi karrierje a *Budapesti Hírlapban*, rendkívül fontos mérföldkő *országos ismertsége* szempontjából. A kor sajtóéletének egyik legnagyobb alakja, Rákosi Jenő asszimilációs nézetei, lapjának szellemisége hatottak az ifjú íróra, azonban Rákosi szerepének Herczeg életében, politikai identitásában jóval csekélyebb szerepet tulajdonítunk az eddigiekben feltételezettnél.

Herczeg szerkesztője és természetesen egyik legtöbbet foglalkoztatott „sztárszerzője” volt az *Új Időknek*. Beérő írásművészete, színpadi sikerei, történelmi témák felé fordulása, s a műveiben megnyilvánuló történelemszemlélete mellett az *Új Időkben* felvállalt kultúrpolitikai szerepe és a lap hasábjain megjelenő írásai adják meg azt a súlyt, mely lehetővé teszi számára a politikai életbe való bekerülést. Felismerte a dualizmus államszervezetéből, a kiegyezést megszüelő politikai alkukból adódó felemás parlamentáris helyzetet, Magyarország korlátozott szuverenitását, és az adott helyzet alapján álló konstruktív nemzeti politikát követelt. Elítélte az obstrukciós, függetlenségi frázispolitikát, a meddő közjogi harcokat. A nemzeti,

konzervatív-liberális értékrendet képviselő Tisza meglátja Herczegben a majdani partnert, a politikai publicistát, közösen vallott nézeteik irodalmi artikulálóját, Herczeg pedig Tiszában követésre méltó politikai vezetőt lát.

Politikai publicistaként való harcos debütálást az 1911-es év, a *Magyar Figyelő* megalapítása hozta el az író számára. Célja – szerkesztőként, illetve cikkíróként –, hogy a pártviszályoktól dúlt, külső ellenség által fenyegetett országot ráébressze a nemzeti egység megvalósításának égető szükségességére. Publicisztikájának érvrendszerét a vallásosság, a történelmi múlt tisztelete, erős nemzeti érzés, „erkölcsi fegyelmezettség” jellemezte. Politikai axiómái a 67-es politika, az egy politikai nemzet és a magyar szupremácia felől megközelített nemzetiségi politika, és ugyancsak a magyar szupremácia és az állam stabilitásának érdekében korlátozott választójog. Ezeken a szilárd elvi alapokon a polgári radikálisok kérlelhetetlen ellenfeleként megnyilvánuló író ugyanolyan kíméletlen hangon ítélte el a néppárti, katolikus demagógiának minősített propagandát, illetve bizonyos agrárius törekvéseket is.

A polgári radikálisok a valós társadalmi problémák elfedéseként, a nemzet valódi érdekeinek feladásaként értelmezték a Herczeg írásaiban megnyilvánuló érvrendszert, az agrárszegénység, az oktatás, a szekularizáció és a nemzetiségek kérdésében megmutatkozó konzervatív liberális álláspontot. Herczeg, illetve Tisza a jogkiterjesztés feltételét megfelelő vagyoni, értelmiségi állapot eléréséhez, a nemzetiségek lassú közeledéséhez, a magyarok vezette Magyarország érdekeihez és a magyarságnak az asszimiláció által fokozatosan megvalósuló többségéhez kötötték. E vágyaik teljesüléséhez azonban rendkívül sok időre volt szükség, ami már nem adatott meg a dualista Monarchiának.

Az első világháború után az egyre inkább tekintélyelvű társadalomban a Tisza körül kialakuló „hőskultusz” segítette a berendezkedő tekintélyuralmi rendszer önképének megszilárdítását. A „hivatalos” Magyarország *igénye* az erős ember karakterére, példaadására, a *nemzet egységes akaratának* kifejezésére, illetve Herczeg Tisza-képe találkozott, és egymásra is hatva, kiegészítette egymást. Az író Tisza-képének kialakításában (a *mártír, az atléta, a vezér, a fajmagyar*) úgy véljük meghatározó tényező volt Tisza *valóban létező* személyes kiválósága, és barátsága mellett, a fajvédő és népi mozgalom hatása. A Tisza-kép egyes elemei és a Tisza ellentétéként megjelenített személyek, politikai irányzatok egyben állásfoglalások a fennálló konzervatív Magyarország hatalmi elitje mellett, valamint ítélet a polgári radikalizmus, Károlyi és általában a politikai baloldal felett. Herczeg, aki személyében is reprezentálta és egyúttal legitimálta a régi és az új rendszer közötti átmenetet, nemcsak alkalmazkodik a felálló „ellenforradalmi” rendszer kialakuló önképéhez, hanem annak

megformálójává, egyik legfőbb stilsztájává is válik. Az író népszerűsége és olvasottsága révén ezért *alapvetően járult hozzá* a Horthy-korszak forradalomképeinek kialakításához, illetve a polgári radikálisok, a bolsevizmus és a forradalom, elsőrendűen az ország összeomlásáért és Trianonért felelős bűnbakjaiként való beállításához, s e bűnbak-kép rögzüléséhez.

A két világháború közötti publicisztikájában a társadalmi problémákat tárgyaló írásainak célja azonban – a népiek alulról jövő kezdeményezéseivel szemben – a *fennálló társadalmi struktúra melletti kiállítás*, a kor intelligenciájának meggyőzése, figyelmeztetése, hogy a gazdasági-szociális feszültségek *felülről való orvoslását*, a szegényparasztság életkörülményeinek javítását addig váltsák valóra, amíg az nem jár újabb robbanással.

Revíziós publicisztikája sajátos túlzásaival, a történelmi jogban gyökerező érvelésével az írónak már az első világháború alatt is használt fogalomrendszerét idézi, melyet a kultúra mentsvára, a kereszténység védőpajzsa motívumaival bővített. Írásaiban a támadó pogány török képe egybemosódik a magyarságot megrabló, a civilizáltabb területeket magába olvasztó, azokat újból balkanizáló szomszédos államokkal. Célzottan használta a revíziós toposzok egész kelléktárát, tudatosan gyűjtő, megdöbbentő, rendkívül erős kontrasztokat alkalmazó nyelvezettel érvelt, s a felvetett kérdéseket többnyire érzelmi, morális alapon közelítette meg. Revíziós érvelésében, egy-egy nemzetközi politikai döntést vagy szövetséget magyarázó okfejtésében – a patetikus képek alkalmazása mellett – sokszor anakronisztikus, illúziókra épülő látásmódja jelenik meg.

Revíziós politikájának sarokpontjai: a Párizs környéki békékben létrejött új hatalmi rendszer megszilárdulásának megakadályozása, és ennek érdekében a külföldi közvélemény megnyerése. Retorikáját a háború utáni általános békevágyra építette. Úgy vélte, egy igazságos rendezés, Trianon korrekciója alapozhatja csak meg a térségben a hosszú távú békés együttműködést, tehát a revízió egyenlő béke tételt fogalmazta meg. Úgy vélte, a revízió megvalósítása érdekében olyan államokkal kell szövetkezni, melyek a versaillesi békerendszeren alapuló status quo-t megkérdőjelezzik – tekintet nélkül azok belső politikájára. Mindemellett többször hangot adott azon – a politikai realitásokkal nem számoló – meggyőződésének, hogy a nemzeti egység ereje, a kellő összefogás eredményeként a nemzet maga is megvalósíthatja a revíziót.

A magyar szupremácia és az egy politikai nemzet egykori meggyőződéses szónoka a revíziós propagandába beemelte ugyan a wilsoni pontokat, de mivel az integrális revízió megvalósítását kívánta, a nemzetiségi kérdést is át kellett gondolnia. Tanulva a századvég elhibázott nemzetiségpolitikai lépéseiből, úgy vélte, hogy az új nemzetiségi politikának

teljesen el kell ütnie a háború előttitől, s egy jóval nagyvonalúbb kisebbségpolitikát képzelt el az újonnan visszatérő nemzetiségek javára, a szentistváni állameszme jegyében. De ígéretei, elképzelései a háborús körülmények között nem valósultak, nem valósulhattak meg.

A Horthy-éra ünnepest „írófejedelme”, a Magyar Revíziós Liga elnöke teljes szellemi frissességben, aktív írói és publicisztikai tevékenységet folytatva érte meg az újabb, még borzalmasabb – totális – háború pusztításait. Publicisztikájában átmentett valamit a „boldog békeidők” liberálisabb tónusú hangulatából, s – meglehetősen hangfogóval ugyan – kritikus véleményt is mondott az egyre szélsőségesebbé váló és jobbra tolódó közéletéről. Az idős író véleményt nyilvánított olyan, a korszakot, a világháború alatti szellemi életet mélyen foglalkoztató – és megosztó – kérdésekben is, mint amilyen a középosztály, az asszimiláció, vagy a „*Ki a magyar?*”, „*Mi a magyar?*” vita. Írásaiban Beöthy „volgai lovas”-át idéző lovagiasságot, pátoszt sugárzó, a századforduló liberális nacionalizmusában gyökerező nemzetkarakterisztikája, a befogadó liberális nemzetkoncepció, a Herczeg–Szekfü-féle „nagymagyar út”, a sikeres asszimiláció tézise melletti kiállítás volt.

A második világháborúban a keresztény Európa, a keresztény erkölcs és értékrend féltése, illetve az ennek megroppanásából eredeztetett válság markánsan megjelenik publicisztikájában. Írásaiban a keresztény és európai kultúra antagonisztikus ellentétéként, minden emberi érték és morál tagadásaként jelent meg a bolsevizmus, a kommunizmus. A Szovjetunióval, a keleti front eseményeivel foglalkozó írásaiban azonban az orosz bolsevizmustól való félelme, harcos antikommunista elkötelezettsége kibogozhatatlanul összefonódik a Tanácsköztársaság megítélésével, és a forradalmi emigráció – az író által rendkívül károsnak ítélt – politikai tevékenységének ábrázolásával. A Szovjetunió elleni háborúban való részvételt Herczeg *honvédő háborúként* fogta föl. Írásaiban azt többször *a proletárdiktatúra elleni harcként* határozta meg, mivel véleménye szerint a szovjet győzelem, illetve Magyarországnak a szovjet érdekszférába való kerülése lényegében a keresztény, nyugati kultúrkörhöz tartozó Magyarország végét, a felső és középosztály, valamint a módos parasztság elpusztítását eredményezné.

Az újabb vérzivatarban a nemzeti egységet követelő, a nemzettudatot erősítő írásaival, a magyar hősi múlt képeivel bátorítást kívánt nyújtani az újabb iszonyatos nemzeti erőpróba-hoz, retorikájában használva a történelmi regényeiből is ismert, vagy már az első világháborús publicisztikájában is megjelenő toposzait. Mindamellet nemzeti egység megvalósításának, megvalósíthatóságának mély elemzésére, belső ellentmondásainak feltárására nem vállalkozott az író. Ám évtizedes, több mint fél évszázadot átölelő publicisztikai tevékenységében a nemzeti egység megvalósítása kiemelt szerepet játszott. Az

író a nemzeti célok olyan minimumát kívánta megvalósítani, amely az esetleges társadalmi és gazdasági érdekellentéteken túl összetartják a nemzetet, és képessé teszik a magyarságot arra, hogy felülkerekedjen az egyre nagyobb viharokon.

V. PUBLIKÁCIÓK ÉS ELŐADÁSOK

Magyar nyelven megjelent tanulmányok

1. Herczeg Ferenc, az asszimilációtól a nemzetiségi politikáig. In: Antos Balázs – Tamás Ágnes (szerk.): Rajzolatok magyar történelemből. Szeged, 2010. 205–218.
2. Herczeg Ferenc és a két világháború közti Magyarország Tisza-képe. *Valóság*. 2010. (53. évf.) 5. sz. 58–72.
3. Herczeg Ferenc és a revíziós gondolat. In: Antos Balázs – Tamás Ágnes (szerk.): Szemelvények ötszáz év magyar történelemből. Szeged, 2011. 59–72.
4. A progresszió Herczeg-képe. In: Bene Krisztián – Sarlós István – Vitári Zsolt (szerk.): Kutatási Füzetek 17. Pécs, 2011, Pécsi Tudományegyetem, 115–138.
5. Herczeg Ferenc és a nemzetiségi kérdés a dualizmus és a két világháború korának Magyarországn. In: Garaczi Imre (szerk.): Érték és sors. Nemzetpolitika – Kulturális örökség – Identitás. Magyarságtudományi kutatások II. Veszprém, 2012, Veszprémi Humán Tudományokért Alapítvány, 191–203.
6. Beszámoló a "Bűnbakok az európai és a magyar történelemben" című konferenciáról. *Századok*, 2012. (146. évf.) 6. sz. 1515–1532.
7. Herczeg, a befutott író, mint politikai publicista Tisza István oldalán. *Múltunk*, 2012. (57. évf.) 4. sz. 190–238.
8. Herczeg Ferenc és a magyar társadalmi kérdések In: Bene Krisztián – Dávid Ferenc – Deák Máté – Ózsy Zoltán – Vitári Zsolt (szerk.): Kutatási Füzetek 19. Pécs, 2013, Pécsi Tudományegyetem, 107–132.

Közlésre elfogadott kézirat:

1. Északi fény: Herczeg Ferenc és a forradalmak. Bűnbakok az európai és a magyar történelemben c. tanulmánykötet. Szerk.: Gyarmati György – Lengvári István – Pók Attila – Vonyó József. Magyar Történelmi Társulat – Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltára – Kronosz Kiadó, Budapest – Pécs, 2013.

Idegen nyelven megjelenő tanulmány

Közlésre elfogadott kézirat:

1. Ferenc Herczegs Assimilation und sein Standpunkt in der (deutschen) Minderheitenfrage bis zur Dämmerung der Österreichisch-ungarischen Monarchie. Megjelenik: Jahrbuch „Danubiana Carpathica“ 2014. (A Donauschwäbische Kulturstiftung évkönyve – Oldenbourg Verlag, München.)

Konferenciákon való részvétel

1. 2010. április 30. Szeged: Rajzolatok a magyar történelemről. SZTE-BTK Történelemtudományi Doktori Iskola hallgatóinak konferenciája.
Előadás: *Herczeg Ferenc, az asszimilációtól a nemzetiségi politikáig.*
2. 2011. április 8. Szeged: Szemelvények ötszáz év magyar történelméből. SZTE-BTK Történelemtudományi Doktori Iskola hallgatóinak konferenciája.
Előadás: *Herczeg Ferenc és a revíziós gondolat.*
3. 2012. augusztus 17-21. Zánka: Bűnbakok az európai és a magyar történelemben. A dél-dunántúli történészek 21. nyári konferenciája.
Előadás: *Északi fény: Herczeg Ferenc és a forradalmak.*

Konferencia szervezés:

1. 2013. november 8-9. Pécs: *Emlékkonferencia Herczeg Ferenc születésének 150. évfordulója alkalmából.* (Főszerző: Gazdag László)
Előadás: *Herczeg Ferenc a politikai publicista*